

Henri Matisse som bogkunstner

AF ULRIK FRIIS MØLLER

Kunsthandleren og forlæggeren Ambroise Vollard satte i begyndelsen af århundredet en betragtelig norm for kunstnerisk illustrerede bøger, og det kunne udfra en kvalitetsmæssig betragtning udmærket have været ham, som forelagde de første bøger med illustrationer af Henri Matisse, ligesom han inden sin død i 1939 nåede at udgive flere værker illustrerede af Matisse's samtidige. Havde han fået tanken for sent, eller havde hverken han eller andre fået den tanke, at Matisse's billedkunst kunne berige et bogværk, så beskæftigede den unge svejtsiske forlægger Albert Skira sig med ideen i den grad, at han i 1930 rettede henvendelse til kunstneren om illustrering til en udgave med digte af Stéphane Mallarmé.

Henvendelsen fik vidtrækkende betydning ikke alene for Henri Matisse's kunstneriske udfoldelse, men også for den franske bog som sådan. Havde den i de foregående årtier opvist forbløffende resultater, kunne den ved Matisse's medvirken og med udgangspunkt i Stéphane Mallarmé's 'Poésies', som lå færdig i 1932, føje en række værker til blandt de rigeste og mest originale.

I årene forud for henvendelsen indskrænkede Matisse's boglige bidrag sig til en portrætfroispice tegnet og reproducet i Louis Thomas bog om Andre Rouveyre fra 1912, et litografi efter et maleri af Cezanne til Bernheim-Jeunes Cezannebog fra 1914 samt en radering til antologien 'Tableaux Paris' redigeret af Francis Carco fra 1927, og endelig nævnt det store bidrag på fem tegninger reproducerede i Pierre Reverdy's digtbog 'Les jockeys camouflés' fra 1918.

Bogen er bemærkelsesværdig. Ifølge Alfred H. Barr's bibliografi i 'Matisse. His Art and His Public' kom den i to oplag indenfor samme år, først trykt hos Paul Birault i 105 eksempla-

rer, dernæst trykt senere på året hos den nu berømte kunstner og typograf Francois Bernouard, og udsendt på hans forlag 'A la Belle Edition' i 1918. I Kobberstiksamlingens eksemplar fra sidstnævnte oplag møder der os en på samme tid klassisk og eksperimenterende bogform. Den rundhændede symmetri, som er typisk for Francois Bernouard, og som han holdt ved til det sidste, bortset fra periodiske indsatser af semidadaistisk karakter, repræsenterer det klassiske, mens den i forskellige kulører trykte sats tilsammen med karakteren af Matisse's illustrering i form af tegninger, blot sammenstillede med digtene efter antologiprincip virkende som selvstændige, ligeværdige digte i streg, har eksperimentets væsen.

I Matisse's egen redegørelse for sit arbejde med bøger 'Sådan laver jeg mine bøger' nævner han Mallarmé's 'Poésies' som sin første bog, hvilket giver os et fingerpeg om den ringe grad af indflydelse, han sandsynligvis har haft på udformningen af 'Les jockeys camouflés', som efter alt at dømme er blevet til på initiativ af Pierre Reverdy og planlagt af denne i samarbejde med Francois Bernouard.

Råder der uklarhed om rækkevidden af den indflydelse, Matisse har haft på formgivningen af denne bog, hvis han overhovedet har haft nogen, så hersker der til gengæld fuld klarhed over graden af det engagement, han lagde for dagen, da han komponerede og illustrerede Mallarmé's 'Poésies', der som nævnt udkom to år efter Albert Skiras opfordring. Den er i et og alt et stort værk, på en gang gennemreflekteret og fuld af improvisation, og dens form repræsenterer den enkle og klare opfattelse, Matisse aldrig fraveg som ideal.

I det nævnte stykke 'Sådan laver jeg mine bøger' giver Matisse udtryk for det problem, der har været det vigtigste i dette værk som i de følgende, nemlig balancen og dermed kontrasten imellem det lovbundne – repræsenteret ved satsens praktiske karakter – og det frie grafiske billedudtryk. Han opfatter skriften i denne bog som mørk og lader sine lyse raderinger »stråle« udover over sidens format næsten til papi-
rets kant.

Fausses entre elle-même & notre chant crédule ;
 Et de faire, aussi haut que l'amour se module,
 Évanouir du songe ordinaire de dor
 Ou de flanc par suivis avec mes regards clos,
 Une sonore, vaine & monotone ligne.

Tâche donc, instrument des suites, ô maligne
 Syrinx, de refléurir aux lacs où tu m'attends !
 Moi, de ma rumeur fier, je vais parler longtemps
 Des déesses ; & par d'idolâtres peintures,
 A leur ombre enlever encore des ceintures :
 Ainsi, quand des raisins j'ai sucé la clarté,
 Pour bannir un regret par ma feinte écarité,
 Rieur, j'élève au ciel d'été la grappe vide
 Et, soufflant dans ses peaux lumineuses, avide
 D'ivresse, jusqu'au soir je regarde au travers.

O nymphes, regonflons des SOUVENIRS divers.
 » Mon œil, trouant les jones, dardait chaque encolure
 » Immortelle, qui noie en l'onde sa brûlure
 » Avec un cri de rage au ciel de la forêt ;
 » Et le splendide bain de cheveux disparaît
 » Dans les clartés et les frissons, ô pierrieres !
 » J'accours ; quand, à mes pieds, s'entrejoignent (meurtries

80

LE TOMBEAU D'EDGAR POE

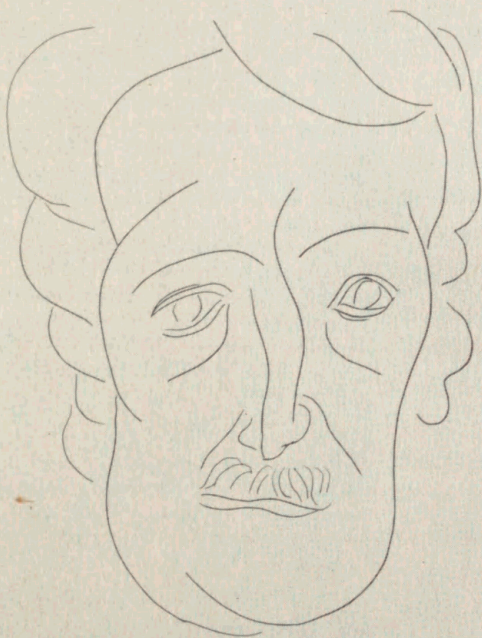
Tel qu'en Lui-même enfin l'éternité le change,
 Le Poète suscité avec un glaive nu
 Son siècle épouvanté de n'avoir pas connu
 Que la mort triomphait dans cette voix étrange !

Eux, comme un œil sursaut d'hydre oyant jadis l'ange
 Donner un sens plus pur aux mots de la tribu,
 Proclamèrent très haut le sortilège bu
 Dans le flot sans bonneur de quelque noir mélange.

Du sol & de la nue hostiles, ô grief !
 Si notre idée avec ne sculpte un bas-relief
 Dont la tombe de Poe éblouissante s'orne

Calmé bloc ici-bas chu d'un désastre obscur,
 Que ce granit du moins montre à jamais sa borne
 Aux noirs vols du Blasphème épars dans le futur.

132

Opslag fra Stéphane Mallarmé 'Poésies'. 1932.

aintenant, toi, approche, fraîche sur
des lits de violettes.

Moi, le roi aux cils épais, qui rêve dans le
désert ondulé.

moi, je vais rompre pour toi mon pacte fait
avec les bêtes.

et avec les génies noirs qui dorment la nuque
dans la saignée

de mon bras, et qui dorment sans crainte que
je les dévore.

Des sources qui naissent dans tes paumes je
ne suis pas rassasié encore.

26

... fraîche sur des lits de violettes...

contractent, et elle promène un de ses pieds contre
son mollet. Ou bien, de ses jambes, elle râpe la
couche, comme le cheval étendu qui agonise
creuse un sillon dans la terre en la râpant avec
son sabot. Elle ne chasse pas les mouches qui se
posent sur elle. Et brusquement elle saisit les
coussins, elle les presse contre sa poitrine, en
levant au-dessus d'eux une face d'une tristesse
effrayante, et elle gémit à grande voix, comme
si dans le palais elle était seule. La nuit, réveillée,
elle étend ses bras à tâtons, comme les aveugles,
et elle appuie ses mains contre le mur imprégné
de la fraîcheur nocturne. Le matin, quand l'aube
se met à poindre, elle se tourne vers le mur pour
ne pas voir le jour.

LE CHŒUR

oute la nuit était pleine de meugle-
ments doux. Toute la nuit, étrange-
ment humaine, pleine des gémissements doux
des pauvres taureaux et des pauvres vaches, qui

34

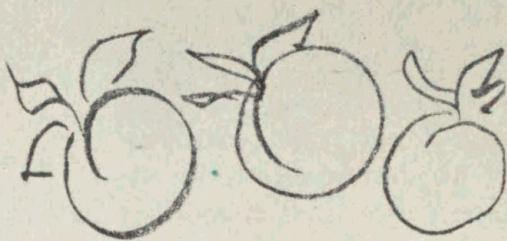
Le regard fixe, les yeux en feu...

Opslag fra Henry de Montherlant's 'Pasiphae'. 1944.

Denne opfattelse er ikke ukendt. I kobberstikkets tid var billedets position til en vis grad uafklaret. Langt op i det attende århundrede kunne man møde kobberstukne illustrationer beregnede på at skulle foldes ud som landkort. Føjede træsnittet sig tidligere indenfor satsens format, fremkom der ved kombinationen af satsens højtryk og kobberstikkets dybtryk en mangfoldighed af løsninger, som gjorde opmærksom på, at et muligt spændingsforhold imellem satsens billede og illustrationen kunne tilvejebringes. Da litografiet senere kom til, blev det meget anvendt at lade illustrationen »stråle« udo- versiden, som Matisse lader sine raderinger gøre det. Her berører han i sit kompromisløse arbejde med bogens arkitektur tidligere løsninger, som bliver nutidige og nærværende, fordi han har gjort dem til sine egne erfaringer. I bogkunsten som i øvrige billedkunstneriske discipliner han dyrkede, forlod han sig ligesålidt på nedarvede regler som på teorier og manifester.

Den næste bog Matisse illustrerede blev en udgave af James Joyce's 'Ulysses', som det amerikanske 'Limited Editions Club' i New York korresponderede med kunstneren om og udsendte i 1935. Bogens formgivning blev udført af klubben, og som i tilfældet 'Les jockeys camouflés' springer Matisse denne bog over i sin redegørelse for bogarbejde, idet han hæfter sig ved den i 1944 udsendte udgave af Henry de Montherlant's 'Pasi-phaé' som sin anden bog.

I denne store bog udsendt tolv år efter Mallarmé's 'Poésies' er det bærende element kontrasten imellem en lysere sats og et mørkere billede udgjort af en række linoleumsnit. Med stor konsekvens gennemfører han en fyldig farveholdning i det sorte bogen igennem intensiveret ved tilstedeværelsen af kø- ligt røde initialer. I en periode sidst i trediverne, hvor han forøvrigt tegnede et portræt af Henry de Montherlant, forsøgte han sig med linoleumsnit, af hvilke han trykte et par i tidsskrif- tet 'Verve'. Til trods for at han gennemførte illustrationen af »Pasiphaé« med begejstring, vendte han ikke tilbage til dette materiale i senere bøger bortset fra den underordnede rolle, det fik til brug for ornamenten i den to år senere udgivne 'Repli' af

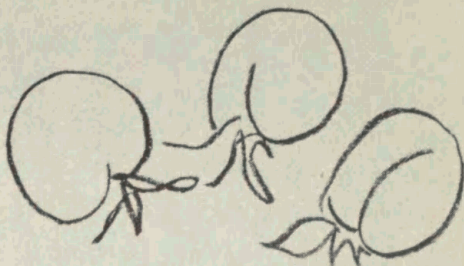

je connois présentement la mauvaise foy de tous vos mouvemens: vous m'avez trahie toutes les fois que vous m'avez dit que vous estiez ravy d'estre seul avec moy; je ne dois qu'à mes importunités vos empressements, et vos transports:

VOUS aviez fait de sens froid un dessein de m'enflammer, vous n'avez regardé ma Passion que comme une victoire, et vostre cœur n'en a jamais esté profondément touché. N'estes-vous pas bien malheureux, et n'avez-vous pas bien peu de délicatesse, de n'avoir sçeu profiter qu'en cette manière de mes emportemens? Et comment est-il possible qu'avec tant d'amour je n'aye pu vous

46

rendre tout à fait heureux? Je regrette pour l'amour de vous seulement les plaisirs infinis que vous avez perdus: faut-il que vous n'avez pas voulu en jouir? Ah! si vous les connoissiez, vous trouveriez sans doute qu'ils sont plus sensibles, que celui de m'avoir abusée, vous auriez éprouvé, qu'on est beaucoup plus heureux, et qu'on sent quelque chose de bien plus touchant quand on aime violemment que lors qu'on est aimé. Je ne sçay, ny ce que je suis, ny ce que je fais, ny ce que je désire. Je suis déchirée par mille mouvemens contraires: Peut-on s'imaginer un estat si déplorable? Je vous aime éperduement, et je vous ménage assez pour n'oser, peut-estre, souhaiter que vous soyez agité des mesmes transports: je me

47

Opslag fra Marianne Alcaforado's 'Lettres portugaises'. 1946.

Andre Rouveyre, hvis helsides illustrationer er gennemført i litografi.

Efter 'Pasiphaé' steg antallet af bogværker fra Matisse's hånd. Hele syv værker blev i fyrrene føjet til, tilsyneladende udført med legende lethed og ud fra et ungdommeligt overskud. Den femoghalvfjerdsårige kunne ikke holde op. Havde han rendyrket forholdet imellem sine lysfyldte raderinger og den mørkere Garamond kursiv i Mallarmébogen og forholdet imellem den fyldige sorte farve i sine linoleumsnit i »Pasiphaé« og den lysere sats, så opstod der nye problemer, som kaldte på hans stærke indlevelse i det bogarkitektoniske kompleks. Til illustrationerne valgte han nu overvejende den litografiske teknik, og i disse bøger lader han dem 'stråle' udover hele sidens format, som han lod sine raderinger gøre det i Mallarmé's 'Poesies'.

I den smukke digtbog 'Visages' af Pierre Reverdy fra forlaget 'Les Editions du Chêne' 1946 er det enkelte digt adskilt fra dets

ment qui ne me soit favorable. Je voudrais aussi avoir le portrait de votre frère et votre Belle-sœur: tout ce qui vous est quelque chose m'est fort cher, et je suis entièrement dévouée à ce qui vous touche: je ne me suis laissé aucune disposition de moy-mesme; il y a des momens, où il me semble que j'aurois assez de soumissions pour servir celle que vous aimez; vos mauvais traitemens et vos mépris m'ont tellement abattue que je n'ose quelquefois penser seulement, qu'il me semble que je pourrois estre jalouse sans vous déplaire, et que je croy avoir le plus grand tort du monde de vous faire des reproches: je suis souvent convaincue, que je ne dois point vous faire voir avec fureur comme je fais, des sentimens que vous désavouëz. Il y a longtems qu'un Officier attend vostre Lettre; j'avois résolu de l'escrire d'une manière à vous la faire recevoir sans dégoût: mais elle est trop extravagante, il faut la finir. Hélas! il n'est pas en mon pouvoir de m'y résoudre, il me semble que je vous parle, quand je vous écris, et que vous m'estes un peu plus présent: La première ne sera pas si longue ny si importune, vous pourrez l'ouvrir, la lire, sur l'assurance que je vous donne; il

78

... que vous m'estes dur!

Opslag fra Marianne Alcaforado's 'Lettres portugaises'. 1946.

illustration, der optræder i form af et introducerende helsideslitografi anbragt før hvert digt overfor en blank venstreside. Trods adskillelsen synes billederne, på grund af præcision i valg af skriftstørrelse og skydning, tæt knyttede til digtene.

Marianne Alcaforado's 'Lettres portugaises' fra samme år – men med Tériade som forlægger – er bemærkelsesværdig ikke bare ved sine veloplagte illustrationer, men også ved den måde, hvorpå man ved at sænke en forholdsvis bred klumme på et forholdsvist bredt format, således at der opstår en rigelig overmargin, har tilvejebragt en vandret orden eller bevægelse, som yderligere understreges af de med mellemrum optrædende brede ornamentter. Symmetrien er markeret bogen igennem ved pagineringen, som er præcist gennemført med en grad af tal langt under satsens skriftstørrelse. I den nævnte 'Repli' af Andre Rouveyre, fra 'Editions du Belier' året efter, blander Matisse sine erfaringer fra 'Pasiphaé' med ornamentter og initialer skåret i linoleum og trykt i rødt og sort dennegang, som

Jls me disent, ses yeux, clairs comme le cristal :
« Pour toi, bizarre amant, quel est donc mon mérite? »
— Sois charmante et tais-toi! Mon cœur, que tout irrite,
Excepté la candeur de l'antique animal,

Ne veut pas te montrer son secret infernal,
Berceuse dont la main aux longs sommeils m'invite,
Ni sa noire légende avec la flamme écrite.
Je hais la passion et l'esprit me fait mal!

Aimons-nous doucement. L'Amour dans sa guérite,
Ténébreux, embusqué, bande son arc fatal.
Je connais les engins de son vieil arsenal :

125

Opslag fra Baudelaire's 'Les fleurs du mal'. 1947.

akkompagnement til lysere litografier. I udgaven af Baudelaire's 'Les Fleurs du Mal' fra samme år, udgivet af 'La Bibliotheque Francaise', afbalancerer han de undtagelsesvis fotografiske reproducerede litografiers monumentale ro med versidens påståelige forkant, ved at udstyre hvert digt med et frit skriveskrifttegn som initial. Den tredje bog, Matisse udsender i året 1947 denne gang igen med Tériade som forlægger, er den ikke litograferede 'Jazz', som gengiver farvede papirklip i stenciltryk og som måske er det stærkeste personlige udtryk for bogen, Matisse har skabt. Her er billedkunstneren trængt så langt ind i bogens væsen, at han har fundet det magtpåliggende at skabe et værk, hvori han lader sin billeder danne indholdet tilføjet 'illustrationer' i form af egne tekster, udført som penselførte skriftbilleder.

Om dette skriver han forklarende i sine ordbilleder: 'Når jeg nu engang har skrevet: 'Den, der vil ofre maleriet sit liv, bør begynde med at lade tungen skære af sig' hvorfor jeg føler trang

Henri Matisse

Jazz

Vériade éditeur

un moment
si libres.

Ne devrait-on
pas faire ac-
complir un
grand voyage
en avion aux
jeunes gens
ayant terminé
leurs études.

54

Opslag fra 'Jazz'. 1947.

til at benytte mig af andre udtryksmidler end dem, der er særegne for mig? Denne gang byder jeg på nogle farveplancher, der fremkommer under de gunstigst mulige betingelser. Derfor er det mig magtpåliggende at holde dem adskilt af intervaller af forskellig karakter.

Jeg har skønnet, at mit eget håndskrevne manuskript vil passe bedst til dette brug. Skriftens usædvanlige dimension forekommer mig at være nødvendig for at stå i dekorativt forhold til farveplanchernes karakter.

Disse sider skal derfor kun være et akkompagnement til mine farver, på samme måde som asters i en komposition af en blomsterbuket skaber større fylde.

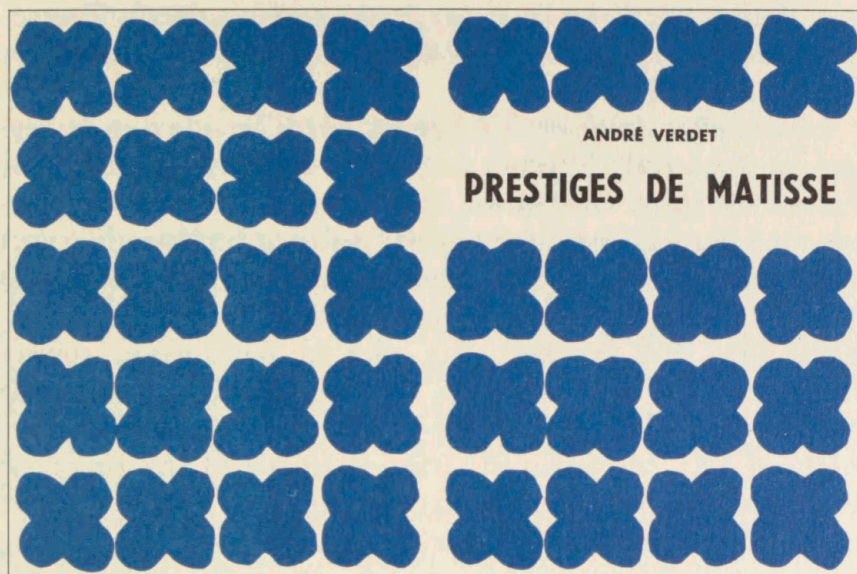
Deres rolle er altså udelukkende at være en øjenlyst'.

Og lige så forklarende slutter han teksten i bogen med ordene: 'JAZZ: Disse farvestrålende og farvegaldende billeder opstår som en udkrystallisering af cirkusminder, af erindringer om folkeeventyr og rejser. For at mildne virkningen har jeg skrevet disse sider i hånden, samtidig med min chromatisk og rytmiske improvisationer – sider, der danner en slags 'klangbund', der bærer dem, omslutter dem og beskytter deres egenart'.

Allerede året efter denne vældige udfoldelse, som 'Jazz' repræsenterer er Matisse i stand til at udgive sin 'Florilège des Amours de Ronsard' igen på Albert Skiras forlag seksten år efter deres første og banebrydende samarbejde.

Værket er en åndfuld billedpoesi skabt til Ronsard's kærlighedsdigtning, som Matisse påbegyndte syv år tidligere og holdt levende under krigens elendighed for endelig at samle til et absolut hovedværk. I denne bog er han tilbage til arbejdet med den nøgne typografi sammenstillet med litografisk illustration, og resultatet har nået en så høj grad af klarhed og selvfølgelighed, at man forbløffes over værkets tilblivelseshistorie, som Albert Skira nedfældede til gavn og oplysning for eftertiden.

Hvad bogens komposition angår fornemmer man, at alle grafiske og typografiske udsving er foretaget i forhold til en gennemgående mere eller mindre synlig men altid mærkbar midterakse, og man kommer ved studiet af bogens arkitektur til

Omslag til 'Prestiges de Matisse' af André Verdet komponeret og klippet i papir af Henri Matisse. Udsendt af Éditions Émile-Paul. 1952.

at erindre sig, hvad Matisse skrev i 'Jazz' om tegning af model: 'Tegneloddet bestemmer den vertikale retning og danner sammen med dennes modsætning det horisontale, tegnerens kompas. Ingres gjorde brug af tegneloddet. Læg i hans studietegninger af stående figurer mærke til den ikke udviskede linie, der går igennem sternum og indersiden af anklen på 'det bærende ben'.

Rundt om denne fiktive linie slynger 'arabesken' sig.

Jeg har med stor fordel gjort flittig brug af tegneloddet. Det vertikale er gået mig i blodet. Det hjælper mig til at præcisere liniernes retning, og i mine hurtigt nedkastede tegninger antyder jeg ikke en eneste kurve – f.eks. en gren i et landskab – uden at have bevidsthed om dens samspil med det vertikale. Mine kurver er ikke forrykte'.

I typografi dannes den horisontale virkning ved liniemellemrummene og den vertikale ved dyrkningen af ordenes og bogstavernes mellemrum. I en symmetri indenfor dette forhold

når Matisse yderligheder af næsten umærkelig underfundighed, som støtter læseligheden og samtidig danner et rigt 'klima' for illustrationerne.

I tiden efter dette værk udsendes, med Teriade som forlægger, et digtvalg 'Poemes de Charles d'Orleans' med digtene fra det femtende århundrede håndskrevne af Matisse og forsynet med illustrationer i form af portrætter og ornamentik tegnet og reproduceret litografisk sammen med skriften. Endelig må hans sidste bog med illustrationer til Andre Rouveyre's 'Apollinaire' fra 1952 nævnes. Her aner vi kunstnerens ringere indflydelse på det samlede arbejde. Et rigt blomstrende omslag med digterens navn i papirklippede bogstaver stillet sammen i et frit ornament lyser af frodighed, hvorimod de forfinede tegninger, der portrætterer digteren, og som storartet er indsat i en markant satsklumme, staar i for stor modsætning til et kraftfuldt titelopslag rummende en variation af det kendte litografi med tre hoveder 'Venskab' som frontispice overfor en titelskrift tegnet med en drøj litografisk antikva.

Med denne sidste bog er dog ikke alt nævnt. Sideløbende med det store arbejde med de opgaver, der gav ham mulighed for at gennemarbejde sit syn på bogen, udførte Matisse illustrationer til forlagsproduktioner, der blev holdt indenfor snævrere økonomiske rammer. Disse blev for det meste fremragende, også fordi faget var særdeles udviklet. Tilsyneladende fordringsløse bøger som André Verdets: 'Prestige de Matisse' fra 1952 og Tristan Tzaras digtbøger 'Midis gagnés' fra 1939 og 'La signe de vie' fra 1946 er næsten fuldendte indenfor deres begrænsning, og i kategorien kunstbøger kender jeg ikke nogen smukkere, som har til opgave at fastholde tegnekunst end kunsthandleren Louis Carré's 'Dessins par Henri Matisse' fra 1941.

Note: Citater fra 'Jazz' er fra Karen-Marie Esmanns oversættelse trykt i 1951 i kunstudstillingen 'Grønningen's' katalog.